



PERICH



L'HUMOR
GRÀFIC A BARCELONA
 175 anys de tradició
 humorística catalana
 (1841-2016)



Jordi Artigas
 Santi Barjau
 Josep M. Cadena
 Jaume Capdevila
 Rai Ferrer
 Antoni Guiral
 Ricard Mas
 Jordi Riera Pujal
 Eloïsa Sendra

efadós



Ajuntament
 de Barcelona

Primera edició: novembre 2016

© del text:

Jordi Artigas Candela
Santi Barjau Rico
Josep Maria Cadena Catalán
Jaume Capdevila Herrero
Rai Ferrer Santamaría
Antoni Guiral Conti
Ricard Mas Peinado
Jordi Riera Pujal
Eloïsa Sendra Salillas

© de les il·lustracions:

Diversos autors

© de l'edició:

Editorial Efadós i Ajuntament de Barcelona.
Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona

EDITORIAL EFADÓS

Carrer d'Edison, 3 Nau A
Polígon Industrial les Torreneres
08754 El Papiol (Baix Llobregat)
Telèfon 93 673 12 12
efados@efados.cat
www.efados.cat

ARXIU HISTÒRIC DE LA CIUTAT DE BARCELONA

Carrer de Santa Llúcia, 1
08002 Barcelona
Telèfon 93 256 22 55
arxiuhistoric@bcn.cat

AJUNTAMENT DE BARCELONA DIRECCIÓ D'IMATGE I SERVEIS EDITORIALS

Passeig de la Zona Franca, 66
08038 Barcelona
Telèfon 93 402 31 31
barcelona.cat/barcelonallibres

Tota forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només pot ser realitzada amb l'autorització dels seus titulars, salvant l'excepció prevista per la llei. Si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra, dirigiu-vos a CEDRO (Centre Espanyol de Drets Reprogràfics) - www.cedro.org.

Consell d'Edicions i Publicacions
de l'Ajuntament de Barcelona:

Gerardo Pisarello Prados, Josep M. Montaner
Martorell, Laura Pérez Castallo, Jordi Campillo
Gámez, Joan Llinares Gómez, Marc Andreu
Acebal, Águeda Bañón Pérez, José Pérez
Freijo, Pilar Roca Viola, Maria Truñó i Salvadó,
Anna Giralt Brunet.

Directora de Comunicació:
Águeda Bañón

Director d'Imatge i Serveis Editorials:
José Pérez Freijo

Coordinació d'autors

Santi Barjau Rico
Jaume Capdevila Herrero
Antoni Guiral Conti
Maria Inma Nuño Rodríguez
Eloïsa Sendra Salillas

Il·lustracions:

Les il·lustracions provenen de l'Arxiu Històric
de la ciutat de Barcelona i dels arxius privats
dels autors.

Vegeu pàgina 214

Disseny:
Marta Solà / Editorial Efadós

Assessorament lingüístic:
M. Neus Doncel Saumell

ISBN Editorial:
978-84-16547-00-5

ISBN Ajuntament de Barcelona:
978-84-9850-934-2

Dipòsit legal: DL B 22801-2016
Imprès a Catalunya



Pròleg	
Jaume Capdevila	7
1. L'humorisme gràfic. Una activitat artística i periodística	
Santi Barjau	11
2. Fons i col·leccions de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.	
Els dibuixos per a publicacions periòdiques	
com a element de patrimoni	
Eloïsa Sendra	27
3. Tomàs Padró a 'La Flaca' (1868-74)	
i l'eclosió de la caricatura a la premsa política	
Jaume Capdevila	67
4. Els alcaldes de Barcelona en caricatura	
Josep M. Cadena	95
5. Qui no anuncia no ven!	
Els artistes catalans i la publicitat (1888-1929)	
Ricard Mas	111
6. La 'Memòria dels Dibuixants',	
projecte de recuperació històrica	
Jordi Artigas	131
7. 'Tío Vivo', cinc dibuixants a contracorrent	
Antoni Guiral	145
8. Tres revistes infantils en català en ple franquisme,	
'Cavall Fort', 'L'Infantil-Tretzevents' i 'Patufet'	
Jordi Riera Pujal	169
9. La Transició democràtica: Perich, entre 'Cavall Fort' i 'Por Favor'	
Rai Ferrer	193



Pròleg

Jaume Capdevila

Director de la col·lecció Pinzells Satírics

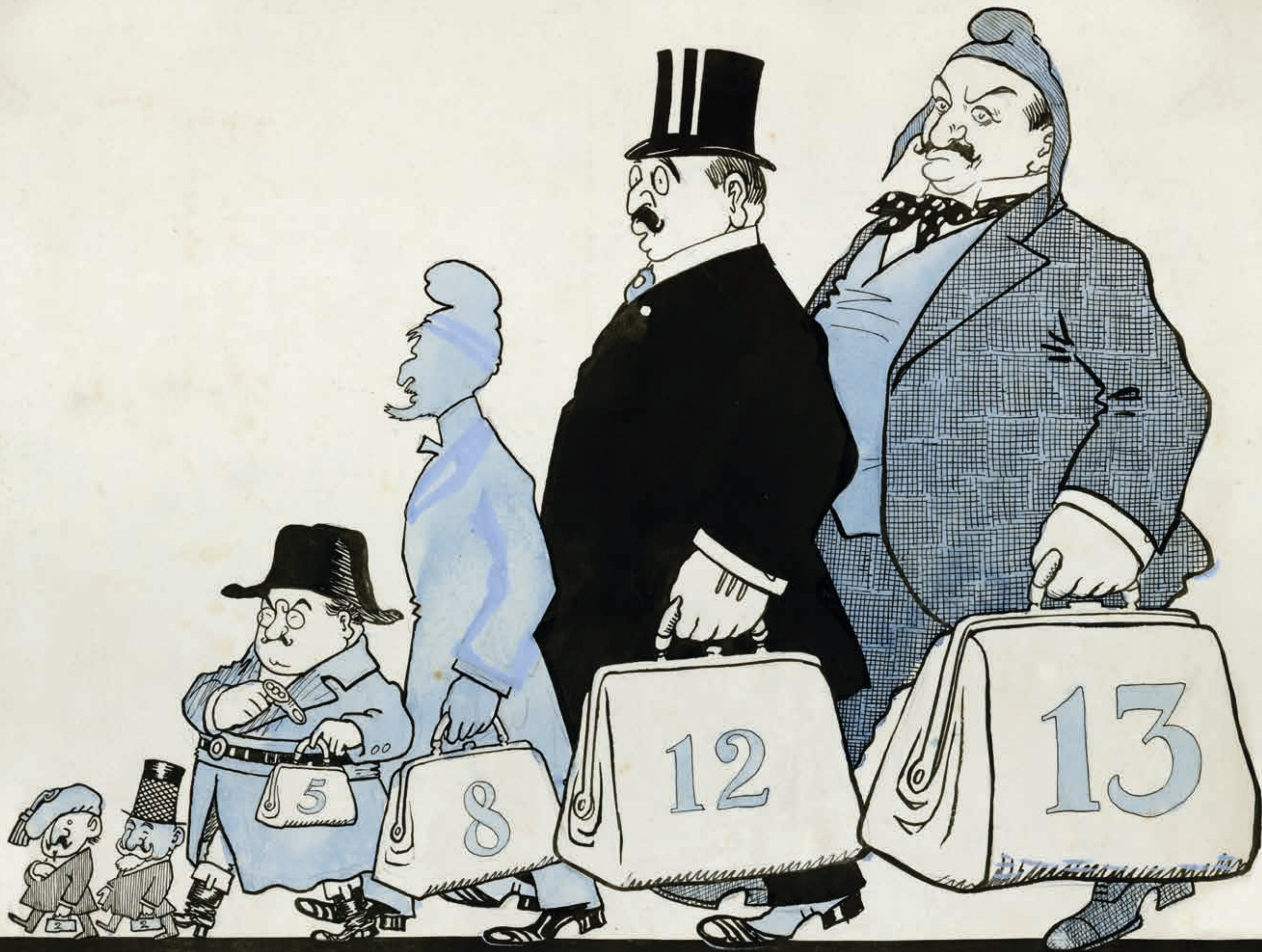
El maig del 2013, en un marc tan privilegiat com és l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, l'antiga Casa de l'Ardiaca, van tenir lloc les primeres Jornades d'Història de l'Humor Gràfic a Barcelona. Sota la coordinació de Santi Barjau, Eloïsa Sendra i Antoni Guiral, es van posar sota la lupa els principals dibuixants, vinyetes i revistes de casa nostra. La tradició satírica catalana ve de lluny i s'ha nodrit amb el talent de nombrosos artistes que han deixat milers de vinyetes repartides en les pàgines d'una bona quantitat de revistes d'un gran interès.

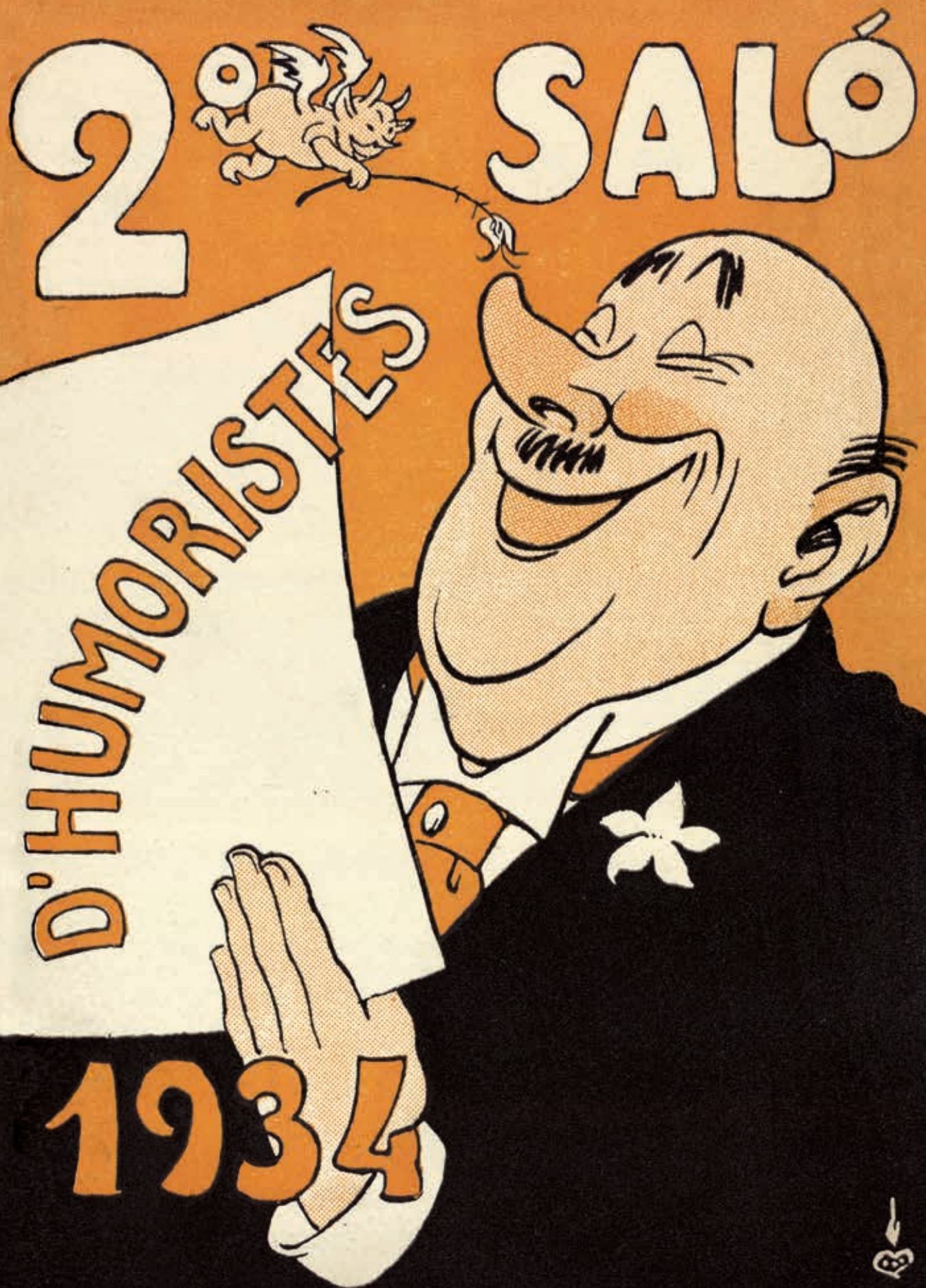
I per això, per analitzar aquesta rica tradició, durant dos dies els principals experts en la matèria van reunir-se per confegir, mitjançant diverses ponències, una vista panoràmica del que és i ha estat l'humor gràfic a Barcelona en els darrers 150 anys. Santi Barjau va intentar definir el marc teòric i terminològic d'aquesta matèria. Eloïsa Sendra va donar a conèixer les diverses col·leccions que conformen el fons de dibuixos originals de l'Arxiu Històric de la Ciutat, segurament la col·lecció més important de Catalunya pel que fa a aquest material. Jordi Artigas reivindicà la «Memòria dels Dibuixants», un projecte per recordar i inventariar els dibuixants represaliats pel franquisme. Un servidor de vostès va intentar treure la pols a la revista *La Flaca* i al seu principal artista, Tomàs Padró. A continuació, Ricard Mas Peinado incidí en la utilització de l'humor gràfic en la publicitat. Antoni Guiral

ens traslladà a la immediata postguerra per explicar l'aventura de la revista *Tío Vivo*, un petit oasi en el panorama editorial del moment. Jordi Riera va explorar tres revistes infantils en català que van néixer durant el franquisme. Rai Ferrer va fer un recorregut per la vida i l'obra de Jaume Perich. I Josep Maria Cadena va cloure amb un viatge en el temps a través de les caricatures dels diferents alcaldes de Barcelona. Aquestes són les ponències que recull aquest llibre. Durant les Jornades, però, va haver-hi també dues taules rodones que aquest llibre no pot recollir: la primera, sobre la conservació i la difusió del patrimoni humorístic, moderada per Santi Barjau i amb la participació d'Eloïsa Sendra, de l'AHCB, de Francesc Quílez, del MNAC, de Ramon Serra Massana, col·leccionista, i de José Luis Martín, dibuixant, col·leccionista i impulsor del primer museu virtual de l'humor. La segona taula donà veu als dibuixants dels principals diaris actuals per sentir de primera mà el testimoni dels humoristes.

El resultat del que foren aquelles jornades, calidoscòpic i polièdric, és el que aplega aquest volum. Es tracta, per tant, d'un volum força diferent de la resta dels que formen part de la col·lecció Pinzells Satírics, però, tanmateix, complementari. El fil conductor és la història del nostre humor gràfic a través de diverses mirades, de manera que ens permeten reconèixer i valorar l'exuberància i varietat del nostre ric patrimoni humorístic.

A l'esquerra, un dibuix de Perich; el seu llegat es preserva a l'AHCB. A la pàgina següent, Picarol: «Les eleccions de diputats de Catalunya». *La Campana de Gràcia*, n. 2.140 (14 de maig del 1910). L'alçada de les figures mostra el resultat: Enric Prat de la Riba, Josep Maria Vallès i Ribot, Francesc Cambó i Alejandro Lerroux.





01

L'Humorisme gràfic. Una activitat artística i periodística

Santi Barjau

Ara que comencem a institucionalitzar els estudis sobre l'humorisme gràfic –disciplina que tanta importància ha tingut sempre al nostre país i que ben bé des de mitjan segle XIX ha fet de Barcelona un dels seus principals nuclis europeus– i a donar-hi un contingut plenament acadèmic, val la pena reconèixer també la tasca dels que ens han precedit en l'estudi i la valoració d'aquesta activitat que és alhora artística i periodística.

Desenvolupada amb alts i baixos, fruit de les mateixes circumstàncies històriques que ha anat vivint Catalunya al llarg d'aquest temps, mai no han faltat les veus que reivindicaven i estudiaven l'aportació dels ninotaires i la posaven, en molts casos, al nivell dels més insignes representants de la cultura amb majúscules («art amb hac majúscula», com deia, amb una certa sornegueria, el belga Hergé, creador de Tintín) o, en tot cas, com una de les mostres més eficaces per arribar als públics més massius. I és que, en un temps en què la imatge encara no tenia la preeminència que té actualment, un dibuix d'Apel·les Mestres (1854-1936) o de Junceda (1881-1948) era per a molta gent el més semblant a l'excel·lència estètica a què tenien accés pel mòdic preu de cinc o deu cèntims la dotzena.

Abans de començar, però, potser que ens posem una mica d'acord en qüestions de límits i terminologia, amb el convenciment que aquí, com en molts altres àmbits, «cada terra fa sa guerra», «tants caps tants barrets» i malauradament, de vegades, «parlant la gent no s'entén»...

Sense necessitat de remuntar-nos a la pintura rupestre, com es fa moltes vegades, sembla clar que els antecedents de la pràctica de l'humor gràfic aplicat a la premsa es poden rastrear en el gravat polític o de sàtira de costums, des de Hogarth fins a Goya. En l'àmbit hispànic, un primer esplet de gravats d'aquesta mena es pot trobar en el període de la guerra del Francès, amb caricatures antinapoleòniques tan conegudes com la de Josep Bonaparte a cavall d'un cogombre, tot i que l'aportació barcelonina es troba només en alguns plecs de cordill, com el romanço de la «Cançó nova de la caiguda de Bonaparte». Aquests productes gràfics, que es venien solts, passen a associar-se a les incipients publicacions periòdiques i esdevenen, així, l'origen del gènere de dibuix que avui ens ocupa.¹

Quan podem dir que comença a haver-hi consciència del valor cultural de l'humorisme gràfic? Doncs, certament, quasi al mateix

A l'esquerra, coberta del catàleg del II Saló d'Humoristes de Barcelona de l'Associació d'Humoristes de Barcelona (1934), per Gaietà Cornet.



temps que la disciplina per ella mateixa. El problema és que moltes aportacions crítiques i històriques estan encara ocultes enmig de la mateixa premsa en què apareixien publicades les imatges que ara valorem, i de mica en mica les hem d'anar rescatant, com també s'ha fet i s'ha de continuar fent amb relació als dibuixos mateixos. Tot i que ara no hi podem aprofundir, en algun moment també caldrà analitzar els punts de contacte entre la tasca dels ninotaires i altres disciplines, com ara la il·lustració del llibre (infantil o no), el còmic i el dibuix «seriós» de premsa. Moltes vegades, un mateix dibuixant podia compaginar dues o més d'aquestes activitats.

D'entrada, cal aclarir la dualitat entre els dibuixos originals i el diari o la revista impresa

en què apareixien publicats. Les dues coses són patrimoni i han de ser objecte de preservació, però en aquest text ens centrarem només en els originals. És evident que cal preservar els productes impresos (de les revistes més venerables als fanzins més actuals), tot i que això que sembla tan evident no sempre s'ha complert amb totes les conseqüències. Però, en general, quan es fa èmfasi en el valor de la tasca dels ninotaires i dels dibuixants es pensa en els originals: per exemple, sempre que s'han anunciat els diferents i fallits projectes de museus del còmic i/o de la il·lustració, s'ha pensat que calia exposar-hi dibuixos a tinta al costat dels exemplars impresos; igualment passa quan es fan exposicions al Saló del Còmic.

¹ «Als Països Catalans, la caricatura aparegué el s. xix lligada al periodisme polític; tanmateix, té uns antecedents estimables en alguns gravats populars, com les auques d'"Els extravagants" (València 1736). A part d'uns intents durant la Guerra del Francès i el Trienni Constitucional, és sobretot a partir de l'aparició, el 1842, dels periòdics barcelonins *El Republicano* i *El Papagayo* que prengué difusió.» *Enciclopèdia Catalana*.

En aquesta pàgina, sàtira que aparegué en el número 57 de la revista *El Sancho Gobernador* l'11 de desembre del 1836. Aquests dibuixos litografiats no s'imprimien en les quatre pàgines de la revista, sinó que s'estampaven a part i s'encartaven com a làmines.

Durant les primeres dècades de premsa política i satírica il·lustrada no hi ha consciència de la necessitat de conservar els originals, per la senzilla raó que l'aportació del dibuixant despareix en el mateix procés de reproductibilitat tècnica. En la tècnica litogràfica no hi ha forçosament un dibuix previ: els dibuixants poden treballar directament sobre la pedra i, després d'haver fet l'estampació, el traç és esborrat per tal de poder reutilitzar-la. Pel que fa a la xilografia, el dibuix es podia fer sobre el tac de fusta i quedava obliterat quan el gravador el treballava amb els seus burins o gúbies.

Un exemple precoç del primer cas són les estampes que apareixien encartades a la revista *El Sancho Gobernador* (1836-38). Quant a la xilografia, la podem il·lustrar amb la que potser és la primera revista il·lustrada «joco-seria»: *El Papagayo*, que s'inicia el 1842 com a full volander i de seguida passa a aparèixer periòdicament, però que fa ús d'un repertori molt limitat de gravats que va repetint.

De mica en mica, quan es desenvolupen les tècniques de la reproducció fotomecànica, comença a tenir sentit el concepte de dibuix original, quasi sempre fet amb tinta xinesa, i es comencen a conservar, tant a les mans del mateix dibuixant (si es tracta d'un nom destacat) com a l'arxiu improvisat de la publicació periòdica (sobretot a partir del moment que comencen a formar-se importants empreses editorials, com les de López Bernagossi i Josep Baguñà o Publicaciones Mundial).

És ben conegut l'elogi de les tècniques de fotogravat que va fer Apel·les Mestres, ja que permetien una reproducció molt més fidel del traç del dibuixant que no pas la «traducció» no sempre exacta que havien de fer els gravadors manuals.² Com veurem tot seguit, una bona

part dels seus dibuixos van ser cedits per ell a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

Es pot parlar ja de col·leccionisme del dibuix el segle XIX? En alguns casos és evident que sí (pensem en l'èxit de la venda pòstuma del taller de Fortuny), però —a falta encara d'estudis més aprofundits sobre aquesta mena de col·leccionisme— creiem que es tracta sobretot de dibuixos preparatoris per a pintures o bé «apunts d'artista» i encara no hi ha consciència del valor dels dibuixos que havien de servir per ser reproduïts a la premsa.

La que es pot considerar la primera generació de dibuixants notables i coneguts, encapçalada per Tomàs Padró (1840-77) i Manuel Moliné, àlies *Patuflet* (1833-1901),³ es dona a conèixer en els anys de govern del liberal O'Donnell des de noves revistes com *Don Dinero* (1858-59), *El Cañón Rayado* (1859-60) o els diferents avatars *El Pájaro Verde* (1860-61), *El Pájaro Negro* (març del 1861) o *El Pájaro Azul* (1861-64 més un número el 1865), amb els calendaris respectius. Especialment notable és *El Tiburón* (1863-74), que va ser il·lustrat per Padró. En aquestes publicacions també comencen a despuntar *Felipó*, és a dir, Eusebi Planas (1833-97), i Josep Lluís Pellicer (1842-1901), que són potser els primers dibuixants dels quals conservem originals; a la mort de Pellicer es va produir la famosa venda (1902) dels seus dibuixos, alguns dels quals van ser adquirits per la Junta de Museus i per això es poden localitzar al Museu Nacional d'Art de Catalunya.

Un dels principals vehicles de formació de les col·leccions públiques van ser les exposicions d'art celebrades periòdicament per l'Ajuntament de Barcelona o les corresponents juntes d'Exposicions i de Museus. Si els catàlegs

² MESTRES, Apel·les. «Gravadors al boix». *La Veu de Catalunya*, 18 d'abril del 1911, pàgina artística n. 74.

³ FONTANALS DEL CASTILLO, J. *Recuerdo al artista Tomás Padró: tributanle otros de los admiradores de su ingenio*. Barcelona: Tip.-Lit. de C. Verdagué, 1877; «Tribut de dol: Manel Moliné». *La Campana de Gràcia*, any XXXII, 1.668 (4 de maig del 1901): 1.

dels primers anys (entre el 1891 i el 1898) mostren sobretot originals per a il·lustració de llibres (treballs de J. L. Pellicer o Apel·les Mestres per a les editorials Henrich o Montaner & Simon), en el certamen del 1907 es va dedicar a la caricatura tota la sala XX, decorada per Feliu Elias (1878-1948). Entesa en sentit ampli (inclou escultura, pintura i gravat), s'hi exposaven dibuixos de Lluís Bagaria (1882-1940), Llorenç Brunet (1873-1939), Gaietà Cornet (1878-1945), Josep Costa, que firmava *Picarol* (1876-1971), l'esmentat Feliu Elias (amb el seu cèlebre *Penjat*, que es venia per 150 pessetes), Josep Junoy (1887-1955), Junceda, Ricard Opisso (1880-1966), el més ben cotitzat, o Ismael Smith (1886-1972); també hi ha treballs del crac internacional Leonetto Cappiello (1875-1942), més conegut com a cartellista. Aquesta iniciativa no va tenir continuïtat en les posteriors exposicions d'art dels anys vint ni en els més tardans salons de Montjuïc i Barcelona celebrats els anys trenta.

En canvi, durant una breu etapa, se celebren uns Salons d'Humoristes,⁴ certament per influència del saló homònim de París i també per no ser menys que els que Madrid organitzà regularment cada any des del 1915 i ben bé fins als anys cinquanta. Malauradament, els salons de Barcelona, organitzats per l'Associació de la Premsa Diària, només tindran lloc els anys 1916, 1918 i 1924. Els principals promotors van ser el dibuixant Joan Grau Miró (1883-1918) i el periodista de *La Vanguardia* José María de Molina.

Aquests tres primers salons, com els seus models, parteixen d'un concepte ampli de l'humorisme, que inclou dibuixos, però també pintura i escultura, joguines i *monigotes* (no hem pogut aclarir de què es tracta), i, a més, acompanyats d'un extens programa

d'activitats amb monòlegs teatrals de Rusiñol, cinema (dibuixos animats i *slapsticks* de Max Linder) i conferències. En aquestes xerrades es debat la diferència entre humorisme i caricatura, i es té la sensació que la voluntat dels organitzadors era que els «artistes humoristes» hi participessin amb productes fets expressament, i no amb els treballs destinats a la premsa. Com llegim a *La Vanguardia* (14 de juny del 1918: 6): *las obras expuestas son adecuadisimas para emplazarlas como elemento ornamental en la decoración de los salones de las casas particulares, despachos, clubs, etc. Precisamente, éste es el deseo de los organizadores, el que los artistas humoristas, aparte de su producción corriente para los periódicos humorísticos de que tan faltos estamos en España, tengan en cuenta su Salón anual, donde podrán presentar al público las obras que con toda libertad y sin traba alguna les sugiera su ingenio*. Aquesta orientació es veu corroborada pels noms dels compradors o els que oferien premis, en què veiem desfilar els comtes de Lavern i de Güell o el marquès d'Alella, però també Francesc Cambó i el cònsol d'Alemanya: els imaginem comprant alguna cosa més que un dibuix a tinta xina.

En cadascuna de les tres edicions (les dues primeres celebrades a la Sala Mozart i la darrera, a l'Hotel Ritz) hi van participar una vuitantena llarga d'humoristes catalans amb altres d'origen forà, com Manuel Bujados (1889-1954), *K-Hito*, és a dir, Ricardo García López (1890-1984) i alguns francesos.

Més tard, ja durant els anys trenta, es reprenen els salons, amb una primera temptativa a càrrec del Cercle Artístic el 1932 (75 participants, amb una generosa participació de madrilenys), que no va tenir continuïtat. El testimoni es reprèn l'any següent amb una



Primera pàgina del número 116 de la revista *El Papagayo* des de la «Ciudad bombardeada» (16 d'abril del 1843), amb gravats xilogràfics que es repeten en els números successius. A la pàgina següent, publicitat dels tallers de fotogravat de Baguñà i Cornet. Aquesta tècnica de reproducció, fidel al traç del dibuixant, va permetre valorar els originals. Gaietà Cornet, cap al 1920.

⁴ Roig, Sebastià. «Els Salons d'abans dels Saló del Còmic» <http://webnegre.wordpress.com/2010/02/09/els-salons-dabans-dels-salo-del-comic/> esmenta Jaume Passarell, *Mirador*, maig del 1935: «els amateurs d'aci ... es giren d'esquena, en canvi, davant dels nins o dels dibuixos humorístics. El dibuix acolorit ... no els interessa, almenys com a obra d'art. Només els fa riure. Hi passen pel davant, se'l miren una estona, riuen i marxen. Ja han complert».